

کارورزی و نقش آن در آموزش کتابداری و اطلاع رسانی

حسین مختاری معمار

عضو هیأت علمی گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه تهران

چکیده

حضور دوازده واحد کارورزی در برنامه کارشناسی رشته کتابداری و اطلاع رسانی، که در بخش عملی آموزش این رشته جای دارد، نشان دهنده اهمیت این دوسن است. در این مقاله، تاریخچه کارورزی در آموزش علوم و فنون و حرفه‌های مختلف از جمله حرفه کتابداری، ابتدا در جهان و سپس در ایران، مورد بررسی قرار می‌گیرد و آنگاه با تأکید بر رشته کتابداری به اهمیت و اهداف کارورزی از دیدگاه صاحب نظران پرداخته می‌شود و در پایان مجموع نقطه نظرها مورد بحث قرار می‌گیرد.

کلید واژه‌ها: کارورزی، آموزش، کتابداری و اطلاع رسانی، برنامه کارشناسی.

مقدمه

توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هر جامعه‌ای در گرو فراهم آمدن زمینه‌های رشد و شکوفایی استعدادهای انسانی آن جامعه است. برای دستیابی به این مهم و در کنار عوامل دیگر، نقش و اهمیت آموزش برای انتقال دانش و تجربه هر نسل به نسل بعدی انکار ناپذیر است.

آموزش خود فرایندی پیچیده دارد و مهارت‌ها و فنون گوناگونی را می‌طلبد. از طرف دیگر، در آموزش هر علم و فن، هنر و حرفه‌ای دو جنبه اصلی به چشم می‌خورد: جنبه نظری و جنبه عملی. کارورزی، در واقع، جنبه عملی هر نوع آموزشی است که در جو مع مختلف و در اعداد گوناگون به اشکال مختلف وجود داشته است.

نگاهی به آموزش رشته‌های مختلف علوم و فنون در نظام آموزش عالی کشور بیانگر این واقعیت است که علاوه بر آموزش نظری در رشته‌های گوناگون، به برنامه‌های آموزش عملی و مهارت آموزی دانشجویان نیز توجه می‌شود و دانشجویان پذیرفته شده در اغلب دوره‌های آموزش عالی، در کنار کسب دانش‌های نظری، ملزم به گذراندن واحدهای درسی عملی یا کارورزی نیز هستند.

حضور ۱۸ درس عملی - نظری از ۲۳ درس اصلی و تخصصی مقطع کارشناسی کتابداری و وجود چهار درس کارورزی به ارزش ۱۲ واحد در برنامه که از نوع دروس عملی محض هستند، اهمیت این نوع دروس را بخوبی روشن می‌سازد و حاکی از آن است که کتابداری رشته و حرفه‌ای تجربه‌مدار است. اهمیت دروس کارورزی زمانی بیشتر معلوم می‌شود که بدانیم به ازای هر واحد درس کارورزی، دانشجو ملزم است ۶/۸ ساعت و در مجموع ۸۱۶ ساعت در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع رسانی «زیر نظر مدرسان مسئول و سرپرستان کتابخانه‌ها» (وزارت علوم، ۱۳۷۵، ص ۶) به کارورزی اشتغال ورزد تا «مهارت‌های لازم برای انجام امور و اداره کتابخانه» (وزارت علوم، ۱۳۷۵، ص ۶) را کسب کند.

تاریخچه کارورزی در جهان

کارورزی به معنای عام و بویژه شکل اولیه آن «کارآموزی» در تمدن‌ها و جوامع مختلف سابقه‌ای دیرینه دارد. از قدیم الایام رسم بر آن بوده است که پدر حرفه خود را به پسر می‌آموخته و او نیز به نوبه خود تجربه‌هایش را در اختیار پسر قرار می‌داده است؛ یا اینکه «جوانان و نوجوانان» زیر دست صنعتگران کار می‌کردند و کار می‌آموختند تا خود استادکار شوند» (دایرةالمعارف فارسی، ذیل واژه). این فرایند در همه اعصار و در همه جوامع و تمدن‌ها وجود داشته و امروزه نیز کم و بیش وجود دارد. در این مورد در دایرةالمعارف امریکانا آمده است که: قانون حمورابی بابلی‌ها حاکی از این است که صنعتگران، هنرهای دستی خود را به جوانانی که آنها را به عنوان «فرزند» پذیرفته بودند می‌آموختند تا به آنان در کارهایشان کمک کنند. همچنین، سوابقی از قرن پنجم قبل از میلاد در یونان حاکی از وجود قراردادهایی است که پاداش‌ها و جوایزی گران‌بها به کسانی داده می‌شد که کارآموزان مجسمه ساز و نقاش تربیت کنند. شواهد نشان می‌دهد که در مصر و روم باستان نیز نظام کارآموزی وجود داشته است (مرسرا، «کارآموزی» دایرةالمعارف امریکانا، ۱۹۹۲، ج ۲، ص ۱۲۴ - ۱۲۵).

در اوایل قرون وسطی نظام کارآموزی از رسمیت بالایی برخوردار بود و نام برخی پیشه‌ها که به عنوان نام اشخاص باقی مانده؛ مانند زرگر، نقره کار، نجار، کفاش، خیاط و... از این نوع است. در همین دوران والدین یا کفیل فرزندان مبلغی را برای قبول تربیت او به استادکار می‌دادند ولی کارآموز هیچ پولی به عنوان دستمزد دریافت نمی‌کرد.

در انگلستان در سده‌های دوازدهم و سیزدهم اصناف زیادی از کارآموزی بهره می‌بردند و قوانین مصوب سال‌های ۱۳۸۸، ۱۴۰۵ و ۱۴۳۷ میلادی درصد برداشتن موانع ورود به کسب و کارهایی است که صنوف مختلف برای حفظ منافع خود اختصاص داده بودند.

کارآموزی در امریکا زمانی که مستعمره بود پیشرفت کرد و قرار دادها شبیه آنهایی

بود که سال‌های متمادی در اروپا مرسوم بود. بطور مثال، کارآموز می‌پذیرفت، که در دوران کارآموزی فرمانبردارانه و مخلصانه به استادکار خود مطابق نظام اخلاقی دقیقاً تصریح شده‌ای خدمت کند. و این دوران معمولاً هفت سال یا تا زمانی که کارآموز به سن ۲۱ سالگی برسد طول می‌کشید. استادکار موافقت می‌کرد که به کارآموز شغل را یاد بدهد و غذا، مسکن، لباس و بهداشت او را تأمین کند. معمولاً در مورد رفتار کارآموز سخت‌گیران‌هایی اعمال می‌شد. کارآموز به طور کلی وجهی دریافت نمی‌کرد ولی گاه استثناهای آن نیز وجود داشت.

بروز انقلاب صنعتی در اروپا در آموزش‌هایی از این نوع تأثیر گذاشت و تحول قابل توجهی در آموزش اغلب حرفه‌ها به وجود آورد، بدین معنی که «پس از انقلاب، صنعتی در اروپا و استفاده از ماشین در امر تولید، کارورزی [کارآموزی] تقلیل یافت و جای خود را به مدارس حرفه‌ای داد، اما هنوز هم کارورزی [کارآموزی] در بعضی از حرفه‌های دستی ادانه دارد» (دایرة المعارف فارسی، ذیل واژه).

تکیه بر جنبه عملی در آموزش کتابداری نیز پدیده جدیدی نیست، بلکه به قدمت خود حرفه است. به عبارتی دیگر، برنامه‌های اولیه آموزش کتابداری در جهان و در ایران به آموزش عملی تأکید داشته‌اند. به‌طور مثال، در کتابخانه‌های اعصار باستان مانند بابل و آشور و هزار سال بعد از آنها در کتابخانه نینوا، که کتابدار را «استاد الواح مکتوب» می‌نامیدند، کتابداران باید دوره‌های آموزش حرفه‌ای مقدماتی را می‌گذرانند و پس از آن چند سالی در کتابخانه کارآموزی می‌کردند (تامپسون، ۱۳۶۶، ص ۲۰۵).

کتابداران بزرگ نیز، اگر چه از نظر تربیت حرفه‌ای اغلب افرادی خود ساخته و خود آموخته بودند، کارآموزی نیز داشته‌اند. برای نمونه، ادوارد ادواردز در مقام فهرست‌نویس کتابخانه موزه بریتانیا در حرفه کتابداری کارآموزی کرده است و آنتونی پانیتسی در سمت کتابدار همان کتابخانه و ملویل دیویی در سمت کتابدار دانشگاه کانچ آمهرست نیز دوره کارآموزی دیده‌اند (تامپسون، ۱۳۶۶، ص ۲۰۵).

هوشنگ ابرامی اظهار می‌دارد که: «تاریخ نگاران دانش‌شناسی امریکای شمالی آموزش رسمی این مرز و بوم را به‌طور کلی به چهار دوره مشخص تقسیم می‌کنند. یکی

دوره کارآموزی و آموزش ضمن خدمت و پیش از دیوبی تا به سال ۱۸۸۷، که اولین دانشکده کتابداری دنیا در دانشگاه کلمبیا تأسیس شد، به طول انجامید و زمان گواهینامه بود» (ابرامی، ۱۳۵۴، ص ۵۴۹).

همان طور که در بالا ذکر شد، نخستین مدارس کتابداری، از جمله مدرسه کتابداری ملویل دیوبی که در پنجم ژانویه سال ۱۸۸۷ به طور رسمی آغاز به کار کرد، و دروسی که در آنها تدریس می شد به جنبه عملی کتابداری تأکید داشتند. رابرت داونز^۱ در این باره می گوید: «مدرسه اقتصاد کتابداری در کلمبیا و مدارس کتابداری دیگری که به رهبری ملویل دیوبی تأسیس شده بودند، بیشتر به جنبه عملی کتابداری می پرداختند و به کارهای فنی تأکید داشتند... برنامه ها در بسیاری از جنبه ها شبیه نظام کارآموزی بود» (داونز، ۱۹۶۸، ص ۲).

خود ملویل دیوبی در اواخر قرن نوزدهم هنگام بحث درباره آموزش کتابداران، به شیوه آموزش کتابداران جوان از طریق کارآموزی معتقد است. جرالڈ براملی^۲ در کتاب خود «تاریخچه آموزش کتابداری»، نظر اخیر ملویل دیوبی را این گونه منعکس می سازد: «اولین گامی که باید برداشت ترتیب دادن آموزش و کارآموزی نظام مند در ارتباط با بعضی از بهترین کتابخانه های ما تحت سرپرستی کتابدارانی است که به کارهای مهم مبادرت می ورزند» (براملی، ۱۹۶۹، ص ۷۷).

در انگلستان، آغاز آموزش رسمی کتابداران به کنفرانس سال ۱۸۸۰ انجمن کتابداران باز می گردد. نوعی تربیت کتابدار قبل از این تاریخ وجود داشته؛ به طور مثال، در کتابخانه عمومی بولتون^۳ نظام کارآموزی دو ساله و در لیورپول نظام کارآموزی پنج ساله دایر بوده است (براملی، ۱۹۶۹، ص ۷۷).

در کشورهای خاور میانه و از جمله در کشور ترکیه هم بنا به گفته مصطفی آغ بلوت «قبل از اینکه آموزش رسمی کتابداری رایج گردد، تربیت کتابدار بر محور استاد-

1. Downs

2. Barmley

3.

Bolton

شاگردی استوار بوده و استاد شاگرد خود را از علم و تجربه خویش بهره‌مند می‌ساخته است» (آغ بِلوت، ۱۳۷۴، ص ۱۱۸).

تاریخچه کارورزی در ایران

در ایران باستان نیز در آموزش صنایع و حرفه‌های گوناگون به علاقه‌مندان از شیوه استاد-شاگردی استفاده می‌شده و کارآموزی در نزد استادکار از جایگاه خاصی برخوردار بوده است. علی‌رغم حکمت در کتاب آموزش و پرورش در ایران باستان به مسئله آموزش حرفه‌های گوناگون پرداخته و جای جای این کتاب حاکی از آن است که برای آموزش آنها، به دانش نظری و عملی از یک سو و به توأم ساختن نظر و عمل در تربیت کارآموزان و متخصصان نیاز بوده است. در مقدمه کتاب چنین اشاره دارد: «یکی از روش‌های جالب و متداول آموزش و پرورش در ایران باستان... نحوه آموزش توأم با پرورش است. این شیوه که امروزه میرود توجه و تأیید استادان تعلیم و تربیت قرار گرفته در ۲۵ قرن پیش عملاً توسط نیاکان ما برای آموزش جوانان این سرزمین به کار می‌رفته است» (حکمت، ۱۳۵۰، ص ۱۱۳ و ۱۱۴). وی در همان صفحات، به اهمیت آموزش توأم با پرورش اشاره می‌کند که: «به یقین بزرگ‌ترین سر بقاء و دوام فرهنگ کهن ایران را در برابر حوادث سهمناک گوناگونی که در طی قرون به این سرزمین و جوامع آن گذاشته همان اولویت «دادن نیاکان ما به پرورش صحیح فرزندان و توأم ساختن آن با آموزش نظری باید دانست».

در ایران باستان تنها صنایع و حرفه‌ها نبود که در آموزش آنها علم و عمل را توأم می‌کردند، بلکه در برنامه‌های سوادآموزی، در مشاغل مربوط به امور دیوانی نظیر حسابداری و حتی سیاست نیز تأکید بر جنبه نظری و عملی مطرح بوده است. «اگر صنعتگران ماد و برزگران و دامداران آن روزگار فنون مربوط به کار خویش را بیشتر از طریق عملی و تجربی می‌آموختند. و زیر نظر پیران مجرب تعلیم می‌دیدند، به روزگار هخامنشیان با آن تشکیلات وسیع و منظم کشوری و ازدیاد مقامات و مناصب دولتی و تعداد حرفه‌ها، بی‌شک آموزش‌های مقدماتی در کلیه این موارد دارای هر دو جنبه

(نظری و عملی) بوده است و طبقات مختلف هر کدام فرزندان خود را برای فراگرفتن حرفه مخصوص طبقه خود آماده می‌کردند» (حکمت، ۱۳۵۰، ص ۱۳۸).

در زمان ساسانیان «تصور می‌رود که مأموران مخصوص طبق برنامه معینی آماده می‌شده‌اند. بدین طریق که پس از فراگرفتن سواد خواندن و نوشتن وارد مدارس می‌شدند که ریاضیات را در حدود کار آن روز فراگیرند و سپس وارد دوره‌های حسابداری می‌شدند و پس از پایان دوره‌های اختصاصی و فراغت از تحصیل زیر نظر کارکنان قدیم امور دیوانی به منظور تمرین، کارآموزی می‌دیدند تا بتوانند بعدها خود مستقلاً مسئولیت‌های لازم و تخصصی را عهده دار شوند» (حکمت، ۱۳۵۰، ص ۱۶۰-۱۶۱). «...علوم سیاسی در دوره ساسانی در حد دانشی نظری و عملی بوده است که شاید بتوان آیین دیپلماسی قرن بیستم غرب را با آن مطابقت داد...» (حکمت، ۱۳۵۰، ص ۲۲۹).

در ایران باستان، تلفیق علم و عمل در مرحله آموزش‌های تخصصی، که پس از مراحل آموزش خانوادگی و عمومی صورت می‌گرفت، از اهمیت بیشتری برخوردار بود. محمد جواد مشکور درباره این مطلب می‌گوید: «آموزش و پرورش... شکل پیچیده‌تر و جدی‌تری به خود می‌گرفت زیرا علم را با عمل توأم می‌ساختند... نوجوانان ده ساله پس از کارآموزی در طبقه مردان کامل پذیرفته می‌شدند» (مشکور، ۱۳۴۷، ص ۳۶۱).

در حوزه کتابداری و اطلاع رسانی هم، که شکل نوین آن در ایران علم و رشته نوینی به حساب می‌آید، توجه به دروس کارورزی پدیده جدیدی نیست و به این دروس از نخستین دوره‌های تشکیل کتابداری توجه شده است. برای نمونه، سید فرید قاسمی در مقاله‌ای به نخستین کلاس آموزش کتابداری در ایران که در خرداد ۱۳۱۷ برگزار شده پرداخته و اشاره می‌کند که «برای قسمت عملی و تمرین در کتابخانه‌ها ۱۲۰ ساعت» اختصاص داده شده بود (قاسمی، ۱۳۷۶، ص ۷۳). همچنین در نخستین دوره کارشناسی ارشد رشته کتابداری، که در سال ۱۳۴۵ در تهران افتتاح شد، ۳ واحد از ۳۶ واحد درسی این دوره به کارورزی اختصاص داشته که باید به مدت ۱۸۰ ساعت در کتابخانه‌های

معتبری که از طرف گروه کتابداری تعیین می‌شد انجام می‌پذیرفت (آموزش کتابداری جدید در ایران، ۱۳۴۹، ص ۱۳۰). دوره کهد کتابداری هم که در سال ۱۳۴۷ در دانشکده علوم تربیتی آغاز شد دانشجویان را ملزم می‌کرد که از حداقل ۳۰ واحد کتابداری تعداد ۳ واحد درس کارورزی به مدت ۱۲۰ ساعت را انتخاب کند و بگذراند (آموزش کتابداری جدید در ایران، ۱۳۴۹، ص ۴۱).

اهمیت و اهداف کارورزی

آموزش از راه انجام کار عملی و کسب تجربه همواره در همه مشاغل و حرفه‌ها دارای ارزش و اهمیت بوده است. در دایرة المعارف امریکانا زیر مدخل "کارآموزی" از قول نورمن مرسر آمده است که: «کارآموزی فرایندی است که بوسیله آن افراد جوان مهارت لازم برای زیردستی و چیرگی لازم در یک پیشه، صنعت، هنر یا حرفه‌ای را تحت سرپرستی یک استادکار فرا می‌گیرند. نظام کارآموزی منافع سه قشر از جامعه را تأمین می‌کند:

۱. افراد جوانی که مهارت‌هایی را کسب می‌کنند و به عنوان پیشه‌وران ماهر از امنیت مالی و روانی برخوردار می‌شوند؛
۲. استادکار یا صاحب کار، که در طول دوره کارآموزی از کارآموزان کار مولد دریافت می‌کند؛

۴. جامعه به طور عام، که از کار ماهرانه و کالای مرغوب و باکیفیت مستمر برخوردار می‌شود (مارسر، ۱۹۹۲، ذیل واژه).

رابرت براندین بر این عقیده است که: «... اصول نمی‌تواند و نباید در خلا، آموزش داده شوند. نظریه کلاس درس باید با تجربه میدانی، که در آن دانشجو قادر به آزمایش کردن این اصول در موقعیت‌های واقعی است، تکمیل گردد» (براندین، ۱۳۷۲، ص ۳۶۴). و در جایی دیگر می‌گوید: «من تصور می‌کنم مؤثرترین روشی که دانشجویان می‌توانند مهارت‌های ارتباطی خوبی بیاموزند از طریق کارآموزی یا برنامه تجربه میدانی است» (براندین، ۱۳۷۲، ص ۳۶۶).

آموزش نظری صرف و بدون آموزش عملی موجب ناقص ماندن فرایند آموزش می‌شود و فارغ‌التحصیلان آموزش‌هایی که در آن به آموزش عملی نپرداخته باشند صلاحیت کافی برای ورود به جرگه متخصصان را نخواهند داشت. رابرت براندین می‌افزاید: «مریانی که دانشجویان را برای استخدام در زمینه‌های حرفه‌ای گوناگون مثل حقوق، پزشکی، و مهندسی آماده می‌سازند از دیرباز قبول داشته‌اند که آموزشی ذهنی که بتوانند مثال‌هایی از کار عملی را در برگیرد این خطر را [در پی دارد] که فارغ‌التحصیلانی تولید کند که دارای صلاحیت کافی برای به کار گرفتن دانش ذهنی خود در حین کار عملی نباشند... آموزش نظری بدون کار عملی، دانشجویی فاقد صلاحیت برای اجرای موفقیت‌آمیز کار می‌سازد.» وی در ادامه، در اظهار نظر درباره حوزه کتابداری می‌افزاید: «البته یک وسیله قابل قبول [برای] پیوند این دو، از طریق کارروزی یا واحد تجربه میدانی در برنامه درسی مدرسه کتابداری است» (براندین، ۱۳۷۲، ص ۳۶۹).

اگر دانش نظری را مجموعه‌ای از اطلاعات سامان یافته بدانیم باید فرصتی فراهم شود تا این اطلاعات به مرحله عمل در آیند و نمود واقعی پیدا کنند. میدان عمل و تجربه فرصتی است که دانشجو آموخته‌های نظری خود را به مرحله اجرا در می‌آورد و آنها را در ذهن تحکیم می‌بخشد؛ میدان عمل و تجربه فرصتی است که کارآموز با محیط کار و شغل آتی خود آشنا می‌شود، مسائل و مشکلات بازار عمل را از نزدیک لمس می‌کند و برای رفع آنها راه چاره‌ای می‌یابد. میدان عمل و تجربه فرصتی است برای آشتی میان نظر و عمل و از این دیدگاه، بنا بر اعتقاد لوئیز شربی « دوره‌های کارروزی برای دانشجویان حکم تجربه «عملی» فوق‌العاده ارزشمند را دارد» (شربی، ۱۳۷۱، ص ۳۴).

گذراندن واحدهای کارروزی برای دانشجویان را باید نقطه اتصال مسائل نظری و عملی دانست. این دروس در اصل فرصتی برای آنان فراهم می‌آورد که در محیط‌های واقعی کار قرار گرفته و با آن آشنا شوند. در واقع، موفقیت آنان در زندگی حرفه‌ای آتی، در گرو به کار بستن موفقیت‌آمیز آموخته‌های نظری در محیط کار و تخصص است و این موفقیت به دست نمی‌آید مگر از راه تلفیق اطلاعات و دانش نظری با کار عملی. به این ترتیب است که دانشجو قبل از ورود به بازار کار به عنوان فردی متخصص، تحت نظارت

شخص یا اشخاص را مجرب و کارآزموده به تمرین عملی پرداخته و کاستی‌ها و نقایص حرفه‌ای خود را برطرف می‌سازد و پس از انجام اصلاحات لازم وارد بازار کار شده و در زمره متخصصان قرار می‌گیرد.

پیوند میان نظر و عمل در تربیت نیروی انسانی همه رشته‌ها همواره مطرح بوده است. لوئیز شربی تشکیل دوره‌های عملی یا کارورزی برای دانشجویان را شرطی لازم می‌داند و معتقد است که تقریباً در همه مدارس حرفه‌ای طی دوره‌های عملی و تجربی زیر نظر متخصصان اجباری است (شربی، ۱۳۷۱، ص ۴۰).

کارورزی، اگر به شاکلی مطلوب اجرا شود می‌تواند پل ارتباطی مناسبی میان مراکز آموزشی با جامعه باشد و ضمن انتقال مشکلات محیط کار به مراکز آموزشی، یافته‌ها و راه حل‌های مراکز آموزشی را به بطن جامعه و محیط کار منتقل کند و بدین ترتیب موجبات پویایی محیط‌های علمی را فراهم آورد که این نیز به نوبه خود محیط‌های کار و عمل را متحول خواهد ساخت.

کتابداری حرفه‌ای تجاربه مدار است. این مطلب را می‌توان با نگاهی به دروس تخصصی اجباری کتابداری در آخرین برنامه درسی مصوب مقطع کارشناسی به آسانی دریافت. وقتی حرفه کتابداری را حرفه‌ای تجربه مدار تعریف کنیم در آموزش آن نظر و عمل مکمل یکدیگر می‌شوند و اهمیت دروس کارورزی در آن خود به خود آشکار می‌گردد. به همین دلیل نیز در آخرین برنامه رسمی مقتلع کارشناسی کتابداری و اطلاع رسانی (مصوب ۷۵/۶/۱۸) از میان ۱۳۴ واحد درسی ۱۶ واحد از نوع دروس عملی محض (شامل ۲ درس ماشینی نویسی و ۴ درس کارورزی) تعیین شده که ۱۲ واحد آن معادل ۸۱۶ ساعت کار در کتابخانه‌ها فقط به «دروس کارورزی اختصاص یافته است (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۷۵، ص ۱۲-۱۳).

محمد حسین دیانی درباره اهمیت دروس کارورزی در برنامه‌های پیشین اشاره می‌کند که «در برنامه دوره کاردانی مصوب سال ۱۳۳۶، ۱۶ واحد از دروس عملی (۳۲۴ ساعت کارورزی) بودند، در حالی که در برنامه کارشناسی پیوسته مصوب سال ۱۳۵۱، ۳۴ واحد از دروس عملی هستند. از این تعداد ۶۸۰ ساعت دروس عملی و ۵۸۳

ساعت کارورزی می‌باشند» (دیانی، ۱۳۷۲، ص ۳۷).

انجام کارهای عملی کتابداری به عنوان بخشی از فرایند آموزش حرفه کتابداری همواره دارای اهمیت بوده و صاحب نظران زیادی بر حضور آن در برنامه‌های تحصیلی این حرفه تأکید داشته‌اند. در این زمینه ویلسون^۱ عقیده دارد که: «کارورزی همچنان باید جزء لاینفک آموزش کتابداری باشد» (ویلسون، ۱۹۶۶، ص ۲۴۹). این تأکید آنچنان قوی است که وی آن را به صورت یک اصل کتابداری مطرح کرده است: «کتابدار احتیاج به تعلیم یا کارآموزی دارد» (تامپسون، ۱۳۶۶، ص ۲۰۴). ویلیام پول صاحب Poole's Index to Periodical Literature بر مسئله فوق این‌گونه صحه می‌گذارد که: "من از این عقیده طرفداری کرده‌ام که کار عملی در کتابخانه، که مبتنی بر آموزش قبلی خوب در محل تحصیل باشد، راه درست برای تربیت کتابداران خوب است» (داونز، ۱۹۶۸، ص ۱) ژوستین وینسور^۲، کتابدار دانشگاه هاروارد، نیز تأیید می‌کند که: "تجربه عملی در کتابخانه‌ای سازمان یافته بهترین تدارک برای حرفه کتابداری است» (داونز، ۱۹۶۸، ص ۱). جان شاو بیلینگز^۳ هم، که بعدها بر مسند مدیریت کتابخانه‌های عمومی نیویورک تکیه زد، بر تجربی بودن حرفه کتابداری این‌گونه تأکید می‌کند که با پیشنهاد ملویل دیویی برای تأسیس مدرسه کتابداری، که در آن حرفه کتابداری تدریس شود، مخالفت می‌کند (داونز، ۱۹۶۸، ص ۱).

مدت‌ها پیش از ویلسون، ملویل دیویی بنیان‌گذار نخستین مدرسه رسمی کتابداری نیز مسئله آموزش کتابداری را از طریق کارآموزی مورد تأکید قرار داده بود: «پیشنهاد دیویی برای تربیت کتابداران آتی از طریق کارآموزی و پیشنهاد بعدی او برای تأسیس مدرسه "تدبیر کتابخانه" مورد تأیید انجمن [کتابداران آمریکا] قرار نگرفت، ولی او در سال ۱۸۸۷ موفق به افتتاح اولین مدرسه به نام «مدرسه تدبیر کتابخانه در کلمبیا» برای

1. Wilson

2. Winsor

3. Billings

کتابداران شد» (گیتز، ۱۹۷۶، ص ۹۰).

دوره‌های کارورزی در کتابداری زمانی آزارش و اهمیت بیشتری برخوردار خواهد شد که در تعیین فعالیت‌های کارورزی علاقه و حتی نوع کتابخانه‌ای که دانشجوی مایل است در آن کارورزی کند در نظر گرفته شود. لوئیز شربی این مطلب را این گونه بیان می‌کند: «تا آنجا که ممکن است باید دانشجویان را در بخش‌هایی به کارورزی گمارد که مایلند پس از فراغت از تحصیل در آن بخش‌ها کار کنند؛ مثلاً: فهرستنویسی، مرجع، رسانه‌ها، و غیره و همچنین انواع کتابخانه‌های مورد علاقه‌شان نیز در نظر گرفته شود؛ دانشگاهی، آموزشگاهی، عمومی و غیره. واقعیت این است که انجام این مهم چندین آسان نیست و تلاش فراوانی - هم از سوی دانشجویان و استادان و هم از سوی استادان راهنمای کارورزی - می‌طلبد. لیکن به طور کلی از نظر پیشرفت حرفه کتابداری بسیار ارزشمند است» (شربی، ۱۳۷۱، ص ۳۴).

از سوی دیگر کسب آموزش، تجربه، و مهارت از راه کارورزی شناختی به نرد کارورز می‌بخشد که بجز از این طریق امکان کسب آن وجود ندارد. پنلند^۱ در دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی این موضوع را چنین بیان می‌دارد: کارورزی نوع خاصی از آشنایی با جامعه حرفه‌ای است که در آن شخص کارورز از طریق تجربه‌های خاص، دانشی درونی و شخصی به دست می‌آورد و فرصت‌هایی برای کارورز فراهم می‌شود تا تجربیات خود را با اهداف، سیاست‌ها و رویه‌های کتابخانه‌ای که در آن به کارورزی می‌پردازد تلفیق کند. از طریق کارورزی، کارورز مهارت می‌یابد تا رویدادهای روزانه را تجزیه و تحلیل کند، منابع و متون حرفه‌اش را بفهمد و به قول معروف لایه‌لای سطور حوادث و مسائل حرفه‌ای را بخواند. (پنلند «کارورزی»، دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۹۷۴، ج ۱۲، ص ۴۴۸).

به زعم پنلند، اهدافی که یک کارورز در کارورزی دنبال می‌کند عبارت است از:

۱. بررسی و مطالعه یک کتابخانه مطلوب و کارکنان آن برای ملاحظه شیوه‌ها و «نون،

مشاهده مشکلات، و کشف و ارتباط یک نهاد با اجزای آن؛

۲. به کار گرفتن آنچه در مدرسه حرفه‌ای فراگرفته در عرصه عملیات و فعالیت‌ها تحت نظارت یک سرپرست؛

۳. کسب سازگاری با حرفه بویژه سازگاری با مسائل آن و جنبه‌های آموزش مستمر (پنلند...، ۱۹۷۴، ص ۴۴۰).

ساموئل روتشتاین^۱ نیز اهمیت و مزایای کارورزی را، پس از نظر خواهی از دانشجویانی که کارورزی را به پایان رسانده بودند این گونه جمع بندی می‌کند:

۱. قرار گرفتن و کسب تجربه در محیط جدید: تغییر محیط از کلاس درس و محیط دانشکده به کتابخانه‌ای فعال، کارورزی را دلچسب می‌کند و موجب می‌شود دانشجو احساس کند که بیشتر از پیش به کار نزدیک است.

۲. کسب اعتماد به نفس: دانشجو اطمینان پیدا می‌کند که واقعا و عملاً می‌تواند کاری را به تنهایی انجام دهد.

۳. گسترش دیدگاه‌ها: انجام کارورزی یعنی کار عملی در کتابخانه احساس بهتری به دانشجو می‌بخشد و دید او را نسبت به فضای کار و عمل بازرتر می‌کند.

۴. تلفیق نظر و عمل: کارورزی شرایطی را برای دانشجو فراهم می‌آورد که عملاً تلفیق اصول نظری را با عمل ببیند... این اصول اگر به مرحله عمل در نیایند به صورتی انتزاعی در کلاس درس باقی خواهند ماند (روتشتاین، ۱۹۶۸، ص ۲۱۹).

کارورز در مدت کارورزی دیدگاه وسیعی نسبت به حرفه خود به دست می‌آورد و این چیزی است که در محیط آموزشی به آن پرداخته نمی‌شود. به عبارت دیگر، درس و بحث و تمرینات و تکالیف دوره آموزش حرفه‌ای تنها به مسائل نظری توجه دارد و کارهای عملی این دوره بیشتر ناظر بر همان مسائل و مطالب نظری است. مسئله اخیر را پنلند در دایرةالمعارف کتابداری چنین اظهار می‌کند: کارورزی در کتابخانه دوره‌ای است تجربی و تحت نظارت که به گونه‌ای خاص طراحی شده تا به کتابدار آموزش دیده ولی

بی تجربه نگاهها کلی از حوزه مورد نظر ارائه دهد. به این هدف، می توان با دادن تکالیف و تمرینات متنوع در کلیه بخش های کتابخانه، با بحث های رسمی و غیر رسمی درباره وظایفی خاص، درباره دلایل آثار، شیوه های انتخاب شده و با تدارک تمهیداتی برای مطالعه ارکان اساسی کتابخانه از منابع آن دست یافت (پنلند، ۱۹۷۴، ص ۴۴۳).

از جمله اهدافی که اصل کارورزی دنبال می کند تأکید بر افزایش سهم تمرین است تا کارورز را برای انجام وظایف با فعالیت های گوناگون آماده سازد. ساموئل روتشتاین در خصوص تأثیر تمرین بر آماده سازی کتابدار می گوید: «... از آنجا که همه مدارس ابالات متحده بر اهمیت اصل کارورزی یا کار میدانی تأکید کرده اند، احتمال دارد که برنامه گسترش یافته، بر افزایش سهم «تمرین» در آماده سازی کتابداران مرجع، همانند دیگر انواع کتابداران، تأثیر داشته باشد» (روتشتاین، ۱۳۷۱، ص ۲۵۵).

فرایند کارورزی که قاعده باید با تجربه عملی همراه باشد، موجب افزایش دانش حرفه ای فرد کارورز می گردد. در کسب این تجربه و افزایش دانش حرفه ای وجود کتابخانه های مجهز از ضروریات است. علی سینایی در این زمینه اظهار می دارد: «دانشجویانی که... در رشته کتابداری تحصیل می کنند، خصوصاً در شهرستانها، از داشتن کتابخانه های مجهز، که به عنوان نمونه مورد استفاده کارورزی قرار گیرند، محروم هستند و بدینسان فرصت این را که به کمک تجربه عملی مفید و آموزنده، دانش حرفه ای خود را بالا ببرند نمی یابند» (سینایی، ۱۳۵۵، ص ۲۶۸).

از دیگر اهداف دروس کارورزی در همه رشته ها، از جمله رشته کتابداری، اطلاع رسانی، از میان برداشتن فاصله های موجود میان مطالب نظری و موقعیت های ملموس و عینی کتابخانه هاست. مهراگانیز حریری در این خصوص اظهار می دارد که: «آسوزش کتابداری همانند بسیاری از رشته های دیگر نظیر پزشکی، پرستاری و... از آثارهای عملی تغذیه می کند. در این رشته، دانش نظری و عملی چنان به هم وابسته است که نمی توان آنها را از یکدیگر تفکیک کرد» (حریری، ۱۳۷۲، ص ۲۳).

کسب تجربه و ورزیدگی دانشجویان در همه فعالیت ها و وظایف گوناگون کتابخانه مورد تأکید همه دست اندرکاران تربیت کتابدار است. محمد حسین گنجیان در مورد اهمیت

این مسئله بر آن است که: «کارورزی تنها فرصتی است برای کسب تجارب همه جانبه در کارهای عملی و ورزیدگی دانشجو در مسائل کتابخانه و موقعیتی برای از قوه به فعل درآوردن مسایل تئوری که در طول تحصیل فرا گرفته است» (گنجیان، ۱۳۵۳، ص ۵۲۲). باید توجه داشت که تنها در عصر حاضر نیست که به دروس عملی در حرفه کتابداری و اطلاع رسانی اهمیت داده می شود. در مقاله سید فرید قاسمی تحت عنوان «نخستین کلاس آموزش کتابداری در ایران» که پیش تر به آن اشاره شد، درباره تخصیص ساعات به دروس مختلف چنین آمده: «برای قسمت عملی و تمرین در کتابخانه ها ۱۲۰ ساعت» اختصاص یافته بود و این در حالی است که برای «سایر دروس ۳۰ ساعت برای روش الفبایی کتابداری... و سایر روش های کتابداری یا ۳۰ ساعت برای تاریخ مختصر کتاب... یا شناساندن کتاب های قدیمی و خطی...» در نظر گرفته شده بود. (قاسمی، ۱۳۷۶، ص ۷۳). مقایسه تعداد ساعات اختصاص یافته به دروس عملی (۱۲۰ ساعت) و سایر دروس (۳۰ یا ۱۰ ساعت) که طبعاً نظری بوده اند نشان از اهمیت کار عملی و کارورزی در حرفه کتابداری دارد.

کارورزی خاص دوره های بلند مدت رسمی مثل کارشناسی یا کارشناسی ارشد یا کاردانی نبوده بلکه حتی در دوره های کوتاه مدت هم جایگاه خاص خود را داشته است. نوش آفرین انصاری در «کارنامه سه ساله آموزش کتابداری در دوره های کوتاه مدت ۱۳۵۲-۱۳۵۴» در این خصوص و در باره هدف از کارورزی می نویسد: «ایجاد برنامه کارورزی یکی از آخرین تغییراتی است که در برنامه دوره ها داده شد... پنج روز کارورزی در دوره تبریز در برنامه گنجانیده شد و تصمیم گرفته شد از بهترین کتابخانه های موجود برای کارورزی استفاده شود... هدف اصلی کارورزی این بود که کتابداران در محیط کتابخانه گفته های کلاس را با عمل درآمیزند و میان کتابداران و مدرسان و مسئولان کتابخانه ها شناخت و گفت و شنود به طور مستقیم تری برقرار گردد و مسائل اداری و فنی کتابخانه ها بهتر و بیشتر شناخته شود... تصمیم گرفته شد که برنامه طوری ترتیب داده شود که بعد از کارورزی چند جلسه از درس کلاس باقی مانده باشد. بدین ترتیب مدرس خواهد توانست وحدت اولیه کلاس را به آن بازگرداند و کلاس در حالی که برای

کارورزی تقسیم گردیده است خاتمه نیابد» (انصاری، ۱۳۵۴، ص ۵۳۶).

توجه به اصل کارورزی در حرفه کتابداری، خاص کشور ما یا تعداد معدودی از کشورها نیست، بلکه کشورهای مختلف جهان، که دارای برنامه‌های آموزش کتابداری هستند وجود کارورزی و انجام کارهای عملی را در برنامه‌ها پذیرفته‌اند. برای مثال، از بررسی مقاله اربرت براندین تحت عنوان «جایگاه کارورزی در تدریس روش‌های مصاحبه مرجع» چنین برمی آید که کارورزی برای فعالیت‌های مختلف کتابداری در برنامه درسی کشورهای مختلف وجود دارد؛ از جمله دانشکده علوم کتابداری دانشگاه آلبرتا ادمونتون کانادا، مدرسه کتابداری پلی تکنیک لیدز انگلستان، مدرسه کتابداری و علوم اطلاع رسانی دانشگاه پیتسبورگ پنسیلوانیا، هفت مدرسه معتبر در آکانادا، دانشکده علوم کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه کالیفرنیا، لوس آنجلس و... همچنین یلمکویست بنگت^۱ در تحقیقی درباره آموزش کتابداری در قاره اروپا به این نتیجه می‌رسد که: «مسئله کارهای عملی کتابداری در برنامه‌های آموزش کتابداری کشورهای اروپایی به طرق مختلف حل شده است. همه کشورها قبول دارند که نوعی کارآموزی ضروری است، ولی مسئله این است که در چه مقطعی از آموزش؟ قبل از معالعات نظری، همراه با آن، یا بعد از آن؟» (بنگت، ۱۹۶۸، ص ۵۱).

در دانشگاه‌های بلومینگتون و ایندیانا پولیس ایالات متحده برنامه درسی نیمسال پاییز سال ۲۰۰۰ که در ۳۱ اکتبر همان سال روز آمد شده حاکی از آن است که دروس کارورزی به ارزش ۱ الی ۶ واحد (در بلومینگتون) و ۲ الی ۶ واحد (در ایندیانا پولیس) تحت نظر استادان صاحب‌نامی چون کالیسون^۲ ارائه می‌شود (دانشگاه ایندیانا، ۱۹۹۲).

1. Bengt

2. Callison

3. Indiana University

خلاصه بحث و پیشنهاد ها

کتابداری رشته و حرفه‌ای تجربه مدار است. در رشته‌هایی که دارای چنین ماهیتی هستند دروس کارورزی جایگاه، نقش و اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کنند. صاحب‌نظران حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی به اهمیت و اهداف کارورزی به طرق مختلف تأکید داشته و برای تربیت کتابدارانی ورزیده که در بدو ورود به بازار کار بتوانند از عهده وظایف و مسئولیت‌های حرفه‌ای بخوبی برآیند، این دروس را جزو لاینفک دروس رشته قلمداد کرده‌اند. در مقاله حاضر پس از تاریخچه‌ای مختصر به این جنبه یعنی نقش و اهمیت کارورزی در آموزش کتابداری پرداخته شده، در عین حال توجه به جنبه‌های دیگر مانند محتوای دروس کارورزی، تعداد واحدها و ساعات اختصاص یافته به آنها، عوامل دخیل در اجرا، ... و بالاخره نحوه ارائه این دروس در گروه‌های آموزشی کتابداری مورد نظر بوده است. آنچه مسلم است شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری با آگاهی از اهمیت و جایگاه دروس کارورزی و با اختصاص ۱۲ واحد به آنها، بر نقش این دروس در آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی صحه گذاشته است. در عین حال، اکنون که مسئولیت بازنگری و پیشنهاد تغییر در دروس و محتوای رشته‌های مختلف به گروه‌های آموزشی واگذار شده، جا دارد دست‌اندرکاران بازنگری در برنامه‌های آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی با توجه به یافته‌های پژوهشی و تجربی موجود درباره این امر تصمیم بگیرند.

مآخذ

- آغ بلوت، مصطفی؛ آتلگان، دوگان (۱۳۷۴). «کتابخانه‌ها و کتابداری در ترکیه». ترجمه عبدالله نجفی. فصلنامه کتاب. پاییز و زمستان ۱۳۷۴ (ش ۳ و ۴).
- «آموزش کتابداری در ایران» (۱۳۴۹). خبرنامه انجمن کتابداران ایران. زمستان ۱۳۴۹ (ش ۴).
- ابرامی، هوشنگ (۱۳۵۴). «نقطه آغاز: گره کور آموزش دانش‌شناسی» نامه انجمن کتابداران ایران. زمستان ۱۳۵۴ (ش ۴).
- انصاری، نوش آفرین (۱۳۵۴). «کارنامه سه ساله آموزش کتابداری در دوره‌های کوتاه مدت ۱۳۵۴-۱۳۵۲» نامه

انجمن کتابداران ایران. زمستان ۱۳۰۴ (ش ۴).

براندین، رابرت (۱۳۷۲). «جایگاه کارآموزی در تدریس روش‌های مصاحبه مرجع». ترجمه رزا کیایی. فصلنامه کتاب. پائیز ۱۳۷۲ (ش ۳).

تامپسون، جیمز (۱۳۶۶). تاریخ اصول کتابداری. ترجمه محمود حقیقی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

حریری، مهرانگیز (۱۳۷۲). «آموزش کتابداری در ایران». پیام کتابخانه. زمستان ۱۳۷۲ (ش ۴).

حکمت، علیرضا (۱۳۵۰). آموزش و پرورش در ایران باستان. تهران: موسسه تحقیقات و برنامه ریزی علمی و آموزشی.

دیانی، محمد حسین (۱۳۷۲). «ارزیابی برنامه‌های درسی رشته کتابداری در سطح کارشناسی». پیام کتابخانه. ۴. زمستان ۱۳۷۲ (ش ۴).

روشتاین، ساموئل (۱۳۷۱). «تربیت کتابدار مرجع». ترجمه رزا کیایی. فصلنامه کتاب. بهار، تابستان، پائیز، زمستان ۱۳۷۱ (ش ۱).

سینایی، علی (۱۳۵۵). «نکاتی چند پیرامون برنامه‌های آموزشی کتابداری در دانشگاه‌های ایران». انجمن کتابداران ایران. تابستان ۱۳۵۵ (ش ۲).

شربی، لوئیز (۱۳۷۱). «آموزش کتابدار مرجع: یک دوره مقدماتی». ترجمه شیفته سلطانی. فصلنامه کتاب. ۱. بهار و تابستان و پائیز و زمستان ۱۳۷۱ (ش ۱).

قاسمی، فرید (۱۳۷۰). «نخستین کتابساز آموزش کتابداری در ایران». فصلنامه کتاب. پائیز ۱۳۷۶ (ش ۳). «کارورزی» دایرةالمعارف فارسی (۱۳۴۰)، ج ۲، ص ۲۱۲۲.

گنجیان، محمد حسین (۱۳۵۳). «شکلات آموزش کتابداری در ایران». نامه انجمن کتابداران ایران. زمستان ۱۳۵۳ (ش ۴).

مشکور، محمدا جواد (۱۳۴۷). تاریخ اجتماعی ایران در عهد باستان. تهران: دانشسرای عالی.

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری شورای عالی برنامه ریزی (۱۳۷۵). مشخصات کلی، برنامه و سرفصل‌های دروس دوره کارشناسی کتابداری (در شش گرایش) (پلی کپی). تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی. شورای عالی برنامه ریزی.

- Bramley, Gerald (1969). *A History of Library Education*. London: Clive Bingley.
- Downs, Robert B.(1968)."Education for Librarianship in the United States and Canada"; in *Library Education: an International Survey*. edited by Larry Earl Bone. Champaign, Illinois: University of Illinois.
- Gates, Jean Key (1976). *Introduction to Librarianship*. 2nd ed. New York: McGraw-Hill.
- Indiana University, Courses and Schedules: [Http://WWW. Slis. indiana. edu/Courses/Schedule](http://WWW.Slis.indiana.edu/Courses/Schedule). Cfm
- Mercer, Norman A.(1992). "Apprenticeship". *Encyclopedia Americana*. Vol. 2, P. 124-125.
- Penland, Patric R.(1974). "Internship". *Encyclopedia of Library and Information Science* (1974), Vol. 12, P. 448.
- Rothstein, Samuel (1968)."A forgotten issue: Practice Work in American Library School"; in *Library Education: an International Survey*. edited by Larry Earl Bone. Champaign, Illinois: University of Illinois.
- Wilson, Louis Round (1966). *Education and Libraries*. London: Crosby Lockwood.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی